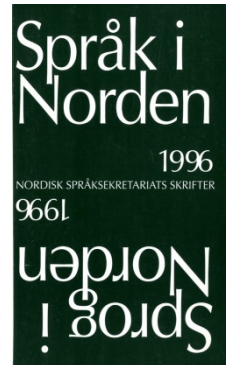

Sprog i Norden

Titel: Talemålet, litteraturen og norma i nynorsk
Forfatter: Kjell Venås
Kilde: Sprog i Norden, 1996, s. 59-72
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Talemålet, litteraturen og norma i nynorsk

Av Kjell Venås

Norma i nynorsk byggjer på norsk talemål

Etter opphavet skil nynorsk seg frå dei fleste litteraturmål. Normerte skriftspråk - som fransk, engelsk, dansk, svensk - tok helst til med at ein sentral dialekt vart lagd til grunn for skriftlege tekster. Det skapte eit mønster for forfattarar og skrivarar med annan talemålsbakgrunn. Andre litteraturmål kan mest byggje på ei eller fleire særskilt viktige tekster. Som døme ligg det nær å nemne tysk, der det mellomhøgtyske talemålet og det sachsiske kansellimålet som låg attom Luthers Bibel, sette norma for det som vart litteraturmålet. I andre omgang gav litteraturmålet opphav til ei talemålsnorm, som slo sterkest igjenom i nord og såleis vart sørtyisk språknorm i nordtysk munn.

Framvoksteren av den tala bokmålsnorma i Noreg kan ein jamføre med den bakgrunnen som er skissert for tysk. Frå fyrst var ho ei dansk skriftnorm i norsk munn. Seinare har litteraturen på dansknorsk - riksmål - bokmål meir eller mindre teke opp norske talemålsdrag, som i nokon mon har vorte brukte som grunnlag for inngrep i skriftnorma.

Då nynorsk vart til som skriftnorm etter 1850, fanst det ingen litteratur å ta omsyn til eller å utnytte. Hovudstøet for norma var eit postulert sams lydsystem og grammatisk system for overlevert norsk talemål. I den mon gammalnorsk eller norrønt vart drege inn som appellinstans ved konkrete normfastsetjingar, var det bygt på ein abstrahert struktur og ikkje nokon særskild litteratur. Men alt i det verket som la fram den fyrste norma for nynorsk, *Prøver af Landsmaalet i Norge* (Aasen 1853), fekk vi dei fyrste skjønnlitterære tekstene, nyskrivne eller omsette frå andre språk av Aasen sjølv. Innhaldet var for det fyrste såkalla minnestykke. Det vil seia eventyr, segner, soger, ordtak, gåter; for det andre nye stykke, ei novelle og noko

resonnerande prosa; for det tredje omsette brot av verk frå verdslitteraturen.

Det kom snart andre forfattarar som skreiv skjønnlitterære tekster på nynorsk: Den fyrste og store var Aasmund Olavsson Vinje. Alt då han skreiv ei melding av Aasens *Prøver* (Vinje 1993 I 100, 411) i ei avis nokre dagar etter at boka hadde kome, hadde Vinje på visse punkt andre meiningar om skriftnorma enn Aasen hadde gjeve uttrykk for i normframlegget sitt. I sin eigen litterære praksis heldt Vinje inga fast line. Til tider la han seg nokså nær norma åt Aasen, men prøvde seg fram på nye vegar i andre tekster. Til grunn for forsøka hadde han naturleg nok talemål frå ymse stader i landet. Han gjorde eit slags rundsviv over vestnorsk og austlandsk til midlandsmål. Ved også å prøve seg fram frå sitt eige utgangspunkt, målet i Vest-Telemark, gav Vinje eit tidleg førebod om midlandsmålet, som andre kunne ta til seg og byggje vidare på. Det vart gjort, fyrst av Hans Ross og Steinar Schjøtt og for fullt av Arne Garborg. På eit moge steg av livsvegen kom Garborg fram til midlandsmålet, ei skriftnorm bygd på telemålet og andre dialektar mellom aust og vest. Endå hans eige talemålsgrunnlag var reint annleis, var Garborg den eine av to hovudmenn bak det som fyrst stod fram som eit heilskapleg alternativ til Aasen-normalen. Det var ved hundreårsskiftet. (Hægstad, Garborg, Flo 1899; Flo 1906)

Alt før var det prøvt andre løysingar. Sams for dei var at dei låg nærare andre og ulike talemålsnormer og ikkje var så idealiserte eller rekonstruerte som landsmålet åt Aasen. Det ulike, heterogene, ved dei normframlegga som ymis nynorsk skrivepraksis representerte, var det som slo ein tidleg kritikar av nynorsken, Johan Storm. Han var professor i romansk og engelsk filologi, men hadde norsk som sin fyrste og siste kjærleik. Som alle andre tykte han normarbeidet åt Aasen var genialt, men det låg han mykje på hjarta å syne at det var dømt til å mislukkast. - Med velsigning av Kulturdepartementet skal året 1996 vera offisielt Aasen-år fordi det er hundre år sidan Ivar Aasen døydde. Då skulle det høve å dra fram ein spådom Johan Storm kom med om nynorsk i 1896, at «det vil lide alle kunstige Sprogs Skjæbne: at a f g a a v e d e n s t i l l e D ø d» (Storm 1896:115).

At det måtte gå slik med nynorsk, såg Storm tydeleg alt i 1870- og 1880-åra. Det styggaste symptomet på ein sjukdom til dauden var at nynorsk ikkje alltid var likt seg sjølv. Det stod fram i ein brote av ortografiske og grammatiske variantar. Mange av dei som skreiv målet, følgde nemleg ikkje norma åt Aasen, men sine egne hugskot om korleis det skulle skrivast. Dei var så opptekne av å veifte med kvar sine småe faner at dei gav det samlande normkravet for eit landsmål eller riksspråk på båten. Fyrste bodet åt Aasen var at «Sprogformen bør kun være een» (BD II 298). Grove synder mot det bodet dokumenterte Storm med å gå utførleg gjennom skriftene som låg føre. Ikkje eingong Aasen gjekk fri, for i strid med det fyrste bodet sitt var heller ikkje han alltid lik seg sjølv, synte Storm (1888:6-9), og han fann tre normsteg i skriftlivet åt Aasen i periodar som følgde kvarandre. Når vi ser på det no, var det likevel berre småting av tidsbundne ulikskapar hjå Aasen.

Når ein skal syne hovuddraget for påverknad og utvikling av norma i nynorsk, ser ein at talemålet til kvar tid har vorte drege inn som ei mogleg fornyande normkjelde ved sida av den fastsette og overleverte skriftnorma. Svært mykje, kan hende det meste, av skjønnlitteratur på nynorsk, har mange innslag av ulike slags talemål. Aasen sjølv kalla rett nok ein slik praksis å «hænge fast i den gamle Røre af forskjellige Bygdemaal» (BD II 167). For Johan Storm var det eit leiande prinsipp at ein ikkje skulle føregripe noko når ein fastsette skriftnorma, men rette seg etter det som hadde vorte sedvane i litteraturen. Framlegg om forandringar i den dansk-norske norma kring hundreårsskiftet vart såleis utdrygde for at Storm skulle granske den faktiske stoda. Det same synspunktet hadde han lagt til grunn for tankane om norma i nynorsk: Han såg etter og framstelte korleis forfattarane skreiv målet. Og det var altså mangeleis.

Den fyrste verkeleg viktige normkjelda for nynorsk etter *Prøver af Landsmaalet* var Garborg og Mortensons lesebok for høgre skular, som kom i 1885. Der var Storms prinsipp på ein måte lagt til grunn. Ut frå tekstutvalet sitt hadde utgjevarane sett opp to hovudnormer. Den fyrste var skrivemåten åt Aasen og dei som følgde han. Den andre kom frå ein flokk forfattarar som brukte ei slags midtnorm, som utgjevarane kalla landsmål

B. Dei avgjorde at så og så mykje av tekstene i boka skulle vera på Aasen-norma, og så og så mykje på landsmål B. Med det vart det slege fast at den nynorske språkforma altså ikkje var «een».

Tilsvarende tilvisingar til litteraturen gav ikkje den nemnda som la grunnlaget for den reviderte normalen av 1901, endå Garborg var med på den òg (Hægstad, Garborg, Flo 1899). Men ved rettskrivinga av 1917 vart bruken i litteraturen dregen inn ved drøftinga av grammatiske former av ymse kategoriar, såleis fleirtal, lint hokjønn, infinitiv. Som eit samandrag av normfastsetjingane sine tok rettskrivingsnemndene gjerne med språkprøver av i regelen to stilistiske typar for å syne bruken i samanhengande tekst. Tiltrådinga av 1917 har såleis prøver på «eventyrets fortøllende og avhandlingens ræsonnerende stil» (*Indstilling*, s. 75).

På nokolunde same måte har seinare rettskrivingsnemnder arbeidt med å studere praksisen i det skrivne språket. Nemnda som laga læreboknormalen av 1959, vedtok 6.12.52 retningslinjer for arbeidet sitt etter framlegg av Alf Hellevik. I dei var det sett opp som eit fast fjerde punkt at ein skulle leggje fram «Eventuelle opplysningar om bruken i litteratur og presse» (Hellevik og Lundebj 1964:59). Punkta som gjekk føre, var 1. oversyn over dei formene det galdt, 2. opplysningar om normhistoria og 3. dialektoversyn. Det kom to punkt etter det fjerde punktet om bruken: 5. språkhistoriske opplysningar og 6. konklusjon. I tilrådinga av 1957 er dette opplegget gjennomført (*Framlegg* 1957). Bruken i skjønnlitteraturen er ein fast del av vurderingsgrunnlaget for det vanlege normeringsarbeidet til Norsk språkråd. Det kjem mellom anna til uttrykk ved at Språkrådet har lagt til rette tilfang for å granske og jamføre norma i utval av skjønnlitterære tekster skrivne av forfattarar frå ulike tider (Pettersen 1993, Vikør 1995). Føremålet er å finne ut om og eventuelt kor mykje rettskrivingsforandringane har gjeve utslag i skrivemåten til forfattarar som kronologisk står i eit visst høve til ei eller anna forandring av norma.

At normeringstradisjonen vår med å byggje på talemålet held seg i tankegangen til nynorske språknormerarar, kan ein sjå av eit nytt framlegg til prinsipp for fagnemnda i arbeidet

med å normere nynorsk. Det er sett opp som utkast av ein medlem i fagnemnda og blir no lagt fram som eitt av to framlegg som nynorskseksjonen skal ta stode til på årsmøtet i januar 1996. I dette framlegget er det ikkje med noko om tradisjonen nynorsk har som skriftmål attende til 1850, men det er sett opp allmenne vilkår for at dialektdrag skal koma inn i skriftmålet. Det andre framlegget er definert i høve til skriftradisjonen.

Litteraturen verkar på nynorsk norm

Når ein skal sjå på det ymsesidige tilhøvet mellom litteraturen og norma i nynorsk, er det såleis mest å hente i ei gransking av kva, korleis og kor mykje ulike talemålsnormer har verka inn på skriftmålet. Men etter opplegget for det nordiske møtet i Gentofte 1995, skulle hovudsaka vera kva innverknad litteraturen har på daglegmålet, dvs. på talemålet, og kva omsyn språkrøkta skal ta til den innverknaden. Også ved eit slikt spørsmål står nynorsk kan hende i ei eiga stode jamført med dei fleste litteratur- og daglegsmål. Det daglegmålet som den nynorske litteraturen eventuelt kan verke inn på, er for dei aller fleste språkbukarane regionale varietetar av norsk, og dialektane sit så fast i sjølve hjartegrunden at det ikkje utan vidare vil vera lett for eit litteraturmål å verke inn på dei, endå om den litteraturen det gjeld, byggjer på nett desse dialektane. Spørsmålet om skjønnlitteraturen har verka inn på talemålet, må vi konkretisere med å seia at det gjeld bøker og dikt skrivne av forfattarar frå Aasen og Vinje fram til dei som har skrivne nyleg, og som skriv no, som to blad Vesaas og t.d. Brit Bildøen og Jon Fosse. Eg har mest hug til å svara med eit prøvande nei, men er altså noko uviss på korleis eit endeleg svar bør vera. Det kan iallfall nemast nokre grunnar som talar imot at skjønnlitteraturen har mykje å seia for voksteren i talemålet.

Somme kan vera godt kjende med den klassiske litteraturen, lesa han og jamvel sitere av han. Eg minnest ein gammal farbror, bonde i fjellbygda Hemsedal, som kunne sin Vinje i den grad at han gjerne hermde eit eller anna av diktet «Lenda frå Land». Det kunne ha vore i skuledagane i 1880-åra det diktet hadde gjort slikt inntrykk at det sat som limt i hugen gjennom eit langt liv. Men det var tilfeldige kjerneord brukte i høvelege

samanhengar, og det er langt derifrå til å tru at han nytta ut former frå slike tekster i det daglege omgangsmålet sitt, og at det så på nokon måte - saman med ein tilsvarande bruk hjå somme andre - kunne få verknader for norma i nynorsk.

Endå om det har vore mange farbrør som har kjent og hermt Vinje, og morsystrer som har sunge «Millom bakkar og berg», les folk flest visst ikkje mykje seriøs kvalitetslitteratur i vår tid, og i nynorsk har det kan hende funnest meir seriøs kvalitetslitteratur i høve til andre typar litteratur enn i dei fleste skriftmål. I visse periodar gjekk det å vera nynorsk saman med førestellingar om å vera prektig og idealistisk også på andre måtar, og det har litteraturen teke noko farge av. Det typiske målmennesket drakk surmjølk og ikkje øl, gjekk i kyrkja, var glad i fedrelandet og røysta på Venstre. Katolikkar var godtekne. I mållitteraturen frå mellomkrigstida finst det ei lita skisse av denne typen, og personar av båe kjønn blir nemnde; det var ikkje alltid sjølvsaugt den gongen:

Diverre er ikkje alle maalfolk som dei skal vera. Eg høyrer rett som det er: Han kan daa ikkje vera maalmann, for han drikk øl. Ho kan ikkje vera maalkvinne, for ho dansar runddans. Eller: Du skal aldri faa meg til aa tru at han verkeleg er maalmann. Det er ikkje lenge sidan eg saag han i snippkjole. Og: Dei segjer han er maalmann, men ikkje det at eg trur det. Han røykjer sigaretter og renner etter gjentone, ja, han les jamvel ureine bøker av Kristoffer Uppdal. Og eg har sjølv set maalfolk som bukkar og helsar likso fint som den verste riksmaalsmann. Det er saart for oss som eig den rette trui og kjenner elden brenna i oss. (Kleiva o.a. 1985:102)

Tyngda av alt det prektige var slik at strategar mellom målfolket, som sjølve gjerne var like moralske og høgverdige som prototypane på det nynorske, kom til å tenkje på at det ville vera bra for nynorsk om litteraturen var litt meir uskikkeleg, vel ikkje for at han skulle verke meir inn på daglegmålet, men i

alle fall. Dei tenkte at nynorsk måtte få meir farga vekepresse, meir skandalejournalistikk, fleire slagertekster til å le og gråte av og ein sprudlande nynorsk pornografi på grensa av lova. Eg har sjølv høyrte heiderskvinna Einfrid Perstølen koma med eit ynske om meir uskikk på nynorsk. Ho er personleg humanetikkar, men på dette punktet ville ho oppfylle skriftbodet om å vera klok som ein orm og godtruen som ei duve.

Ved eit høve kom eg sjølv til å nemne noko motsett av dette som ein føremon for nynorsk, for å gje eit prov på kor framifrå målet er. Utgangspunktet var ein programpost som gjennom uminnelege tider har vore frosen fast i riksprogrammet i radioen. Kvar sundagsmorgon kl 7 blir tre vers av fedrelandssalmen «Gud signe vårt dyre fedreland» spelt og sunge i den statlege NRK. Sjølve programmet på ein helgedag der opnar med det. For oss som er oppe i otta om morgonen, som gode nynorskfolk gjerne er, har framføringa av denne salmen vorte det heilt naudsynte åndelege startsignalet for ein sunday i Noreg, like umissande som kaffikoppen, avisa (etter at det vart sundagsaviser i Oslo) og det blautkokte egget. Ved eit par revisjonar av det fastsette programmet i det siste har tankelause og geskjeftige programsmedar stroke denne posten. Ved båe høva vart det ein massiv og momentan og uhellvarslende reaksjon frå landsende til landsende med ynske og krav om at fedrelandssalmen måtte inn att på programmet der han etter alders hevd skulle vera. Og det var ikkje berre den harde kjernen av sterktruande målfolk som hylte og bar seg. Like mykje var det aktverdige bokmålsfolk og jamvel dei dobbeltaktverdige riksmålsfolka.

Men høyr no løyer: Ein annan song, ikkje rekna som salme, kan koma i staden for fedrelandssalmen og bli godteken av alle. Det er «Gud signe Norigs land». Det kjem nok ikkje berre av samsvaret i innhald, den parallelle og konjunktiviske signinga av landet, men mest av at den høgnorske målforma er den same i salmen og songen. Eg trur at mange slik som eg ville kjenne at om ein prøvde seg med «Der ligger et land mot den evige sne» eller «Jeg vil verge mitt land» av Bjørnson eller noko tilsvarande av nokon annan, ville det berre minne om gamle dagar og kjennast uhøveleg no, så ein smilte overberande i staden for å

fryse høgtidsfullt på ryggen. Det kunne vera om lag like umogeleg som å gjera i Oslo noko som kjennest naturleg i Bergen: På eit visst steg i nattlege lag reiser fødde og naturaliserte bergensarar seg med høgtidskjensler og klump i halsen og syng bysongen «Jeg tok min nystemte sitar i hende, og sorgen for-gikk meg på Ulrikens topp.». Oslo-folk syng ikkje sjølve, men let eventuelt grammofonsjarmøren Jens Book-Jensen syngje med mosemjuk røyst: «Hver eneste dag er en Oslo-dag for alle som elsker vår by.» Til tonane dansar dei sjølve og nynnar kan hende med.

Parallellar finst til denne bruken av nynorsk. Det har vore nærast obligatorisk at når ein i høgtidsame høve skulle føre fram eit eller anna frå den norrøne litteraturen, som Håvamål eller Voluspå, eller lesa opp om dei gamle norske kongane, måtte det gjerast på nynorsk av Gisle Straume eller Edvard Drabløs. I tankeløysa drog eg på eit språkrådsmøte fram slikt som dette til prov på kor framifrå og symbolmerkt nynorsk er for alle norske. Det er det målet vi står fram med og resiterer på i helgeklede og med feststemning i hugen. Då var det min gode ven i språkrøktkunsta Herbert Svenkerud kom bort og nugga i meg, og sa at han ikkje var så viss på at eg skulle vera glad for det. Han hadde sett og skjønt det same som Einfrid Perstølen i sin visdom. Det er ikkje prov på bruksverdien av eit mål at det er det naturlege uttrykksmidlet til helg og høgtid, for vi går oftare i kvardagsbunad enn i helgeklede, også språkleg. I tråd med det vil eg konkludere med at vi også må sverja og herje og skjemme oss ut på nynorsk, ikkje berre vera snille, glade i fedrelandet og imot Europaunionen.

Slik som mykje av den nynorske litteraturen er også det som måtte vera av uskikk og svineri i han, gjerne skrive på dialekt. Dei største suksessane til Det Norske Samlaget har vore morobøker av ein nynorskskrivande trønder og morobøker på nordnorsk dialekt. Men også den største romanforfattaren vår, Olav Duun, bygde på trøndermålet. Det er framleis slik som det har vore i heile saga til nynorsk, og som Johan Storm var ein av dei fyrste til å peike på: Den nynorske litteraturen er dialektmerkt, meir enn den på bokmål, endå bokmållitteraturen vel og har meir av regionale innslag enn litteraturen i mange andre land.

Vi veit at også den største forfattaren på bokmål, Knut Hamsun, skåra stort på dialektbakgrunnen sin frå Nordland. Dialektar har forresten gjeve tilskot til litteraturen i mange land. I nordisk samanheng kan vi berre nemne Steen Steensen Blicher eller Sara Lidman. Sjølv gløymer eg ikkje at i den fyrste boka eg las på engelsk, *Wuthering Heights* av Emily Brontë, er det previctorianske språket spett saftig opp med Yorkshire-dialekt av tenaren Joseph. - At norske forfattarar har regionale særmerke i målet sitt, svarar til at mange av lesarane deira er dialektbrukarar.

Også eg som talar om nynorsk, hugser at nynorsk ikkje er det einaste litteraturmålet i landet. Bokmål og bokmålsforfattarar i samtid og fortid er forståelege for folk som har hatt nynorsk hovudmål i skulen. Som vi veit, har tilgang på og val av lesnad mykje å gjera med vane og med kva språkform som er mest «normal» fordi ho er mest brukt. Utan å gjera store undersøkingar kan ein rekne det for nokså sikkert at mange aktuelle nynorskbrukarar og potensielle nynorsklesarar les mest bokmål, og at dei jamvel kan kjenne det lettast med det målet. Omgangen med skriftmålet er ein praksis som får det fyrste grunnlaget sitt før skulealderen. Donald Duck og liknande litteratur med eller utan talebobler er det fyrste for dei fleste, og han er skriven på bokmål og finst ikkje eller finst berre lite på nynorsk. Dette overtaket for bokmål held fram på ymse måtar. Det er bokmål som møter augo oftast i Noreg, også i Nynorskland, som vi kan kalle delar av landet. At det kan vera sameleis med å *skrive* nynorsk i høve til å skrive bokmål, kan ein vel gje ein tokke av med å nemne at endåtil Aasen skreiv lite på nynorsk og mest på dansk. Det var fordi han ikkje ville bruke nynorsk anna når han hadde tid nok til å skrive fullgodt, men også fordi det rett og slett var vanskelegare for han å skrive nynorsk enn dansk. Ein av dei beste nynorskskrivarane i dag: Ivar Eskeland, har det på same måten med nynorsk i høve til bokmål; det har han sjølv vitna om meir enn ein gong.

Litteraturen verkar på språkhaldningar

Det er tvilsamt om skjønnlitteratur i det heile har nemnande innverknad på daglegspråket, av dei og dei grunnane. Vi kan

ikkje tru at folk les romanar, noveller eller lyrikk og så etterpå går rundt og lèt seg påverke til å ta opp ord eller former frå dei les, slik at skriftnorma må lagast om. Helst måtte det vera ved at rådande litterære typar kan vera med og skapa haldningar i ei eller anna lei som har noko å seia for oppfatninga av språknormer på eit eller anna nivå. Ein kunne tenkje seg at populære forfattarar med ein radikal, moderat eller konservativ normbruk kunne skapa godhug eller popularitet for nett slike normer som dei skriv etter. Eg kan ikkje seia om det har vore mykje av slikt i bokmål. Det fyrste eg kjem til å tenkje på, høyrer ikkje typisk til litteratur på bokmål eller nynorsk, for når visene til Alf Prøysen har gjeve auka status til hedmarksdialekten og eventuelt til andre dialektar og tilsvarande auka status til folkemålsmerkte skriftformer, så er det mykje melodiane å takke, eller for å vera meir presis, ein samverknad mellom tekst og musikk.

Utan tvil har visse delar av den nynorske litteraturen gjeve utslag som kan jamførast med det ein kunne kalle Prøysen-effekten. Vi kan rekne dei munnleg overleverte folkevisene til nynorsk litteratur. Mange utslag av folkekultur, som musikk og dans, rosemåling og smikunst har gjeve ein eigen nimbus til Telemark, og det same har folkediktinga gjeve telemålet, ein dialekt som ligg nær og minner om det ein må rekne for nynorsk normalmål. Ein overføringsverknad kunne koma opp, og slik har det nok vore med telemålet, gudbrandsdalsmålet og fleire populære dialektar. Andre dialektar har vore lite populære og har tilmed av alvorlege språkvitskapsfolk vorte kalla for stygge. (Det må vera ein menneskerett også for dei av og til å koma med lite overtenkte ord.) I tillegg har det alltid vore negative verknader av det ein kunne kalla bonde- og fjøseffekten, og nynorsk har gjennom alle tider vore utsett for den. Haldningar til ymse slag talemål som blir skapte og finst i folkehugen, anten dei så er positive eller negative, vil med naudsyn vera med som bakgrunnsvilkår og føresetnad for haldningar til normene i skriftspråka. Det er noko språkrøktarane må rekne med og arbeide med. Allment sunne og ynskjelege haldningar til ymse slags språkvarietetar vil vera ein god grorbotn for å skapa forståing for normering og språkrøkt som det offentlege står bak.

Påverknad frå bokmål

Det er ikkje rimeleg at den som skal tala om desse spørsmåla for nynorsk, må halde seg strengt til den målforma. Det går for seg ymsesidig påverknad mellom talemålet og dei to skriftmålsformene våre, og det som gjer mest av seg også i nynorsk, er påverknaden frå bokmål. Det er fordi det så desidert blir skrive mest på bokmål. Likevel er òg ikkje helst påverknaden frå det ein vanleg reknar som «litteraturen», ein må tenkje på når ein ser på tilhøvet mellom skrift og tale i dag. Det skriftspråket som verkar mest inn på daglegtala, er ikkje lesnad som kjem typisk inn under eit omgrep som litteraturen. Det er bruksspråket som er viktig: aviser, farga presse, reklame og sportsjournalistikk gjennom ymse kanalar, det vil seia slike tekster som ikkje kjem inn under det vi må rekne for skjønnlitteratur. Om noko skriftspråk gjer det, så er det skriftspråket i dags- og vekepressa som saman med det tala språket i fjernsyn og radio verkar inn på daglegmålet i bygd og by, også nynorske bygder og sentrum av ymsande storleik. Det er presset av det daglege bruksspråket som gjer det særskilt vanskeleg å øve inn og få automatisert nynorske normer i skulen og i annan skriftspråkspraksis i samfunnet. For å få fram proporsjonane i dette tykkjer eg det er tenleg å jamføre skriftmengd og leseverknad av bokmål og nynorsk på nokon måte, og eg har gjort det slik: Eg trur at berre laurdagsutgåva av den største avisa, Aftenposten, utgjer like mykje skriftleg volum mot like mange augo og språkbrukarar som alle publikasjonar på nynorsk i heile landet gjennom nokså lang tid. Resultatet ser ein utslag av for det fyrste i skulen, der skrivemåtar og bøyingsformer frå bokmål er den største feilkjelda i nynorske elevtekster. Dernest ved at folk som har vakse opp med nynorsk, i nokon mon går over til å skrive bokmål. Det kan dels vera ved samfunnsskapt press av private arbeidsgjevararar, mellom dei aviser og forlag.

Vi reknar vel til vanleg med at forandringar i ei skriftnorm alltid skal gjerast etter nøktern vurdering og avveging av alle relevante tilhøve og omstende som har noko å seia for norma. Men i dag kjem det omveges press på norma i nynorsk av folk som ikkje kan nynorsk, men som kan bokmål. Når det ikkje minst er Språkrådet som merkar og kanaliserer dette presset, er

samanhengen slik: På ymse nivå og for ulike føremål blir det omsett tekster frå bokmål til nynorsk. Ein viktig og typisk arena er lærebokproduksjon. Elevar som har nynorsk opplæringsmål, skal ha lærebøker på nynorsk, men mange av lærebøkene blir ikkje originalskrivne på deira eige mål. Dei nynorske utgåvene blir omsette frå bokmål til nynorsk, no meir og meir per datamaskin (Hjelmtveit 1995). Mykje nynorsk språkbruk i NRK er også frå bokmål, og det får i andre omgang verknad både for munnleg og skriftleg mål. Omsetjingane blir ikkje sjeldan gjorde av folk som primært kan bokmål. Slike omsetjarar og også folk med nynorsk fyrstemål kan ha eit lag til å kalkere nynorsk over bokmål og det helst på visse strategiske punkt av grammatikken, for ikkje å nemne ordvalet. Det treng ikkje gje plent same form som på bokmål, men kan vera ei form som strukturelt svarar til bokmålsforma. Eg skal gje eit døme: Av opphav og i det talemålet som nynorsknorma mest byggjer på, høyrer verb som *ynskje* og *leie* til *e*-klassa og har preteritumsformene *ynskte* og *leidde*. I bokmål har dei tilsvarende verba *ønske* og *lede* preteritumsformene *ønsket* og *ledet* og alternativt dei lite brukte formene *ønska* og *leda*, men bae typane høyrer til den klassa som svarar til den nynorske *a*-klassa.

Ustøe nynorskbrukarar finst det mange av, og det ligg nær for dei å bøye nynorske verb etter den klassa verba høyrer til på bokmål. Dei støare språkbrukarane som etterpå skal ta stode til tekstene, må rette. Det gjev mykje arbeid, og det er arbeid som stadig må gjerast om att. Som vurderande og normerande instans for lærebøkene får sekretariatet i Språkrådet mykje å gjera med å rette dei same typane av mistak. Somme stadige feil med påkravde rettingar i lærebokmanuskript kunne ein unngå ved det enkle handgrepet å føre inn nye jamstelte former. Nett tilstanden i lærebokmanuskript laga av usikre omsetjarar og også av usikre forfattarar kan vera det fyrste tildrivet til inngrep i skriftnorma. I samband med normvurderingar i fagnemnda er merknader om det som må rettast i manuskript, ein fast type av bakgrunnsopplysningar. Det ligg såleis til rette for at folk som ikkje kan nynorsk, men som kan bokmål, gjev viktige premissar for forandringar av norma i nynorsk.

No må ein leggje til for denne og mange tilsvarende saker at det også stadig finst talemålsgrunnlag for å føre inn nye former, så ein kan grunnkje normjusteringar med det. Nye talemålsformer kan heilt eller delvis ha anna opphav enn påverknad frå bokmål, gjerne analogi. Oftast er det vel ein samverknad mellom ulike tildriv. Men på det bruksområdet eg har nemnt her, omsetjing av kvalifiserte skriftmålsbrukarar, er det bokmålspåverknaden som er mest aktuell. Nett når det gjeld verbet *ønske*, har eg hatt ein disputt med ein språkbrukar og nynorskbrukar frå Tromsø, Roger Lockertsen. Han meinte at *a*-bøying høyrde til dialekten frå gammalt, men etter å ha fått fleire opplysningar om gammalt mål, gav han opp den tanken. Når eg nemner dette som døme, vil eg leggje til at det er ein annan type av påverknad eg har tenkt på, enn den naturleg analogiske som det sikkert er tale om i tromsmål.

Skriftmål er frå fyrst talemål ført over til ei anna uttrykksform. Det gjeld nynorsk slik som andre skriftmål, og det var også opphavet til det eg har å seia om påverknad den andre vegen, frå litteraturen på daglegspråket og på den vedtekne norma. Nynorsknorma var fyrst bygd på «det Hardangerske, Vossiske og Sognske», men tiljamna etter andre av «de bedste Dialekter», som Aasen uttrykte seg. Det har etter kvart gått for seg mange forandringar, utjamningar, tilmåtingar av det nedervde og overleverte talemålet i Noreg, og ikkje eingong dei «beste» dialektane har sloppe unna. Nett denne utviklinga har vel ikkje så mykje av ansvaret eller skulda for at nynorske skulekrinsar og einskildelevar, som fanst ein gong, til dels har vorte bokmålske, men kan nemnast saman med andre samfunnsskapte utslag av forandra vilkår for språkbruk. Anna som tel ved språkvalet til grupper og einskilde, er dialektmangfaldet og elevblandinga i dei same skuleklassene. Elevane i ei vanleg skuleklasse i Bygde-Noreg har ikkje lenger stort sett det same talemålsgrunnlaget. Elevblanding og blandingsmål har vorte regelen meir enn unntaket. Desse grunnane har kome i tillegg til andre grunnar som talar for at nynorsk skriftmål og normalmål i framtida må få ei ny oppgåve i tillegg til den gamle å vera ei samlande skriftnorm for norsk talemål. Den nye oppgåva er å vera eit stø for dialektar som er alt anna enn støe, for regionale

talemål der blandingsformer og blandingsbruk til dels er det normale. Nynorsk vil framleis vera eit skriftleg uttrykksvilkår for det som er kjernen av munnleg tradert norsk talemål: systemet med tre genus, bøyning med endinga *-a* i den største verbal-klassa, nøytrum utan ending i ubunde fleirtal, genusdelt pronomenreferanse i tredje person eintal og ymist *anna*. Det finst nok også ved påverknad og analogi innslag og anslag mot somt av dette, men i alle fall genussystemet og *a*-bøyinga sit fast som fjell i den norske folkesjela.

Litteratur:

- BD = Ivar Aasen: *Brev og Dagbøker I-III*. Ved Reidar Djupedal. Oslo 1957- 60.
- Flo, R. 1906: *Midlandsmaal etter framlegge fraa rettskrivningsnemndi i 1899 ved Arne Garborg*. Kristiania.
- Framlegg til læreboknormal 1957*. Utgjeve av Kirke- og undervisningsdepartementet. Oslo.
- Garborg, Arne og Ivar Mortenson (utgj.) 1885: *Læsebog i det norske folkesprog for høiere skoler*. Kristiania.
- Hellevik, Alf og Einar Lundeby 1964: *Skriftspråk i utvikling*. Tiårsskrift for Norsk språknemnd 1952-1962.
- Hjelmtveit, Sissel-Anny 1995: «Den nye «bokmålsnynorsken» tek form». I *Vestmannen*, nr. 6. Bergen.
- Hægstad, Garborg, Flo 1899: *Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne*. Kristiania.
- Indstilling fra Retskrivningskomiteen*. Kristiania 1917.
- Kleiva, Turid; Karsrud, Bjørn; Søyland, Aud og Arnestad, Inger Helene (red.) 1985: *Nynorsk av hjartans lyst*. Oslo.
- Pettersen, Egil 1993: *Språknormering og forfatterne*. Utgitt av Norsk språkråd. *Eigenproduksjon* nr. 49/93. Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Storm, Johan 1888: *Det nynorske Landsmaal. En Undersøgelse*. Kjøbenhavn.
- Storm, Johan 1896: *Norsk Sprog. Kraakemaal og Landsmaal*. Kjøbenhavn.
- Vikør, Lars S. 1995: *Rettskriving hos nynorskforfattarar. Norsk språkråds skrifter. Nr. 3*. Oslo.
- Vinje, A. O. 1993: *Skrifter i Samling I-VI*. Ny utgåve med band I-V ved Olav Middtun, band VI ved Jon Haarberg. Oslo. Fyrste utgåva band I-V Kristiania 1916-21.
- Aasen, I. 1853: *Prøver af Landsmaalet i Norge*. Christiania.